

Ismail Kadaré

Indlæg af
Gerd Have og
Bjørn Andersen

Ismail Kadaré i
Tirana 2003
Foto: BA

Miqësia er albansk
og betyder *venskab*

Kontaktadresse:

information@miqesia.dk

Møde i Miqësia 30.04.2007

Indhold

[Gerd Have: Oversætteren og Ismail Kadaré ...](#)

[Bjørn Andersen: Kadaré i den politiske debat](#)

Oversætteren og Ismail Kadaré ...

Dette er en lettere bearbejdet version af mine tanker vedrørende de dele af Kadarés forfatterskab, som jeg fremlagde ved medlemsmødet i Miqësia den 30. april 2007.

For noget af det første, jeg blev nødt til at understrege, var, at jeg kun har et meget alment kendskab til Albanien og landets historie. Jeg er historiker og har mest beskæftiget mig med landet på grund af dets udsatte placering på Europa- og verdenskortet.

Det har hyppigt været nødvendigt at søge specialoplysninger – men på det overordnede niveau er det altså forfatteren og dennes ord, jeg maser med at »tage på mig«. I så voldsom en grad, at jeg endda kom til at sige under mødet, at når jeg arbejder med noget så væsentligt som dette forfatterskab, så kan jeg ikke lade oversætteren forstyrre alvorligt af historikeren. Sådan er det for mig at oversætte stor litteratur – opgaven er næsten alfortærende. Og det var fra begyndelsen indlysende, at dette forfatterskab er af en kaliber, som man nærmest er nødt til at kaste sig på knæ for.

Gerd Have. Foto: BA

Men jeg har fået lov til at oversætte Kadaré siden 1990 – dvs. de af hans romaner, der er udkommet i Danmark efter de to første («Den døde hærs general» og »Nichen i muren«). Jeg var på forhånd noget forbeholden ved tanken om at skulle oversætte ud fra en fransk oversættelse fra albansk. Sådan at tre forskellige personligheder kom til at præge gengivelsen. Ikke bare forfatteren selv, men også hans franske oversætter og så mig. Og den franske oversættelse skyldes albanere – dvs. mennesker, der ikke har fransk som modersmål. Hvilket godt kunne kilde en fordom om, at sproget måtte blive mindre frit. Men jeg synes såmænd, at mine fordomme blev gjort til skamme. Og forklarer det med, at Kadarés egen stil er for stærk – med den glosemæssigt store enkelhed og underliggende, nærmest rasende kompleksitet – til ikke at brage igennem. *Noget* af forklaringen på, hvorfor Kadaré selv har holdt fast i at lade sine bøger komme ud gennem først Josef Vrionis og senest, efter Vrionis død, Tedi Papavramis gengivelser, fik jeg en fornemmelse af, da jeg læste et forfatterkollektivs engelske gengivelse af »Ufuldendt april« (»Broken April« på engelsk). Et sørgeligt eksempel på, hvordan det kan gå med oversat skønlitteratur, der ikke går fra én enkeltperson til en anden.

Siden læste jeg mig så til følgende hos den fremragende engelske oversætter, David Bellos: »Isolated, isolationist, tyrannical and mad, Enver Hoxha's Albania never signed any copyright convention. (The post-communist Albanian Republic finally signed the Berne Convention on March 6, 1994). For the bulk of Kadare's writing life, therefore, none of his works in Albanian was protected by international copyright, and were thus simultaneously free (anyone could publish a translation, anywhere, just like that) and unavailable (no self-respecting publisher could buy the rights, since there were no rights to be bought). That's why it was simply easier to trade the French versions, which were of course © Librairie Arthème Fayard (or © Éditions Albin Michel, for the first works).« Så Kadarés eneste mulighed for at styre oversættelsesmarkedet var altså at bruge den franske version som sit »autoriserede« udgangspunkt.

Men »min« liste over Kadaré-oversættelser er så følgende:

1990: »Hvem hjemførte Doruntine?« (forlaget Klim)

1994: »Drømmenes palads« (Klim)

Herefter blev Kadaré (og jeg) »solgt« til Tiderne Skifter

2000: »Ufuldendt april«

2006: »Efterfølgeren«

2007: »Agamemnons datter«

»Hvem hjemførte Doruntine?« for læseglade: læs den som en krimi! Det var en af de allerførste skønlitterære bøger, jeg fik i hænderne, og den blev også en slags led i min selvuddannelse som oversætter.

Handlingen er henlagt til den sene middelalders Albanien, nærmere betegnet til tiden lige før den tyrkiske besættelse, mens katolikker og ortodokse kæmper om sjælene, og den verdslige myndighed kæmper for at sætte sig igennem. (Man skal *ikke* opfatte alle forhold som tidstro ... men det ville være synd at hæfte sig for meget ved dette). Begivenhederne udløses, da den underskønne Doruntine fra en højtstående familie gifter sig meget langt ud af klanen og en dag længe efter pludselig dukker op ved sin mors dør, efter at alle hendes ni brødre er døde. Og hævder, at det er hendes elskede bror Konstantin, der har bragt hende hjem. Den verdslige repræsentant får så til opgave at finde gådens løsning. Og bliver grebet af en slags rus, der skal varsle sædvanerettens indførelse med ORDET i centrum ... Undervejs tegnes så billedet af et ubønhørligt tvingende klan- og gæstevenskabssamfund.

Også her finder man det, som nok må kaldes grundtemaet hos Kadaré – det enkelte menneske som et svajende siv i blæsten fra de forskellige indtryk og forskelligartede krav fra overmægtige kræfter ... i et land, hvis geografi placerer det mellem modsætningsfyldte og krigeriske kulturer.

Det romantisk-nationale tema genfindes i »Ufuldendt april«. Og i andre af Kadarés bøger. Man KUNNE både opfatte det som en mulighed for en »lukket« kritik – at fremhæve sædvaneretten frem for den centralt vedtagne. Og det kan bruges – og det mener jeg, at Kadaré gør – som en forblømt lovsang til Hoxha – den mytisk-strålende ener er noget, man ikke kun finder hos fogeden Stres i »Hvem hjemførte Doruntine?«. Og vækker i det mindste hos mig en mistanke om, at der kunne være ugler i mosen. For den optimisme, der stråler fra disse skikkelser, er så mærkeligt afvigende fra den pessimisme, der i øvrigt præger værkernes tilværelsesforståelse.

I øvrigt var »Ufuldendt april« noget af en øjenåbner for mig selv. For jeg tror aldrig, jeg har læst en så nøgen og frysende fremstilling af blodhævnens virkelighed.

»Drømmenes Palads« er lidt nemmere at forholde sig til som et billede på livet i den totalitære stat. Forbudt ved dekret – ligesom andre af Ks værker. Qyprillierne (familien Köprülü) var højt placerede, veluddannede, albanske embedsmænd i Osmannerriget, og den unge Mark-Alem, som tilhører denne familie, skal nu søge embede. Fortællingen er henlagt til det 19. århundrede med alle de mange krige mellem europæiske stormagter, der stredes med det osmanniske imperium og hinanden om at få indflydelse i området.

Et lille eksempel på den stil, der præger mange af Kadarés ting – fra begyndelsen af bogen. Mark-Alem er på vej til sit første møde med Tabir Saray, altså Drømmenes Palads - med embedsslægtens anbefalingskrivelse i lommen.

»Længere henne i tågen, et sted på venstre side, hørte han et tårnur, der nærmest lidt indadvendt lod sin bronzeklemten lyde. Han gik hurtigere til. Han havde allerede slået pelskraven på sin frakke op; men alligevel gjorde han nu ganske mekanisk en bevægelse for at trække den sammen om halsen, selv om den kuldefornemmelse, han mærkede, i virkeligheden slet ikke stammede fra halsen, men fra et bestemt sted på brystet. Han stak hånden ind i sin jakkes inderlomme for at sikre sig, at anbefalingsbrevet stadig lå, hvor det skulle.

Pludselig syntes han, at det tyndede ud blandt fodgængerne. Nu sidder funktionærerne allerede på deres kontorer, tænkte han ængsteligt, men blev straks efter rolig igen: når det kom til stykket, var han i en helt anden situation end dem. Han havde endnu ikke fået sin ansættelse.

Han syntes, at han længere borte kunne skelne en fløj af Tabir Saray, og da han var kommet nærmere, blev hans fornemmelse bekræftet. Det var virkelig Paladset med de blege kupler, hvis farvetone så ud til engang at være gået i retning af det blå, eller blålige i det mindste, og som man på dette tidspunkt vanskeligt kunne bestemme gennem den lette, sneblandede regn. Det var en af bygningens sidefløje. Facaden måtte vende ud mod den tilstødende gade.«

I virkeligheden kunne jeg fortsætte i det uendelige – for Mark-Alems oplevelse af Drømmenes Palads er så sammensat og nært beskrevet, og så præget af den frysende fremmedgørelse, som gennemtrænger alt hos Kadaré, at det heller ikke ved genlæsningen kan gøre andet end at forundre. Kæreste venner, for en venten! Og for en usikkerhed på, hvilken retning man følger, og hvor målet for ens færden dog skulle befinde sig.

Hvad er det så for en verden, den unge Mark-Alem træder ind i?
Ansættelsesmyndigheden siger:

»Dette Drømmenes Palads er skabt direkte ved den regerende sultans mellemkomst og har til opgave at klassificere og undersøge drømme. Ikke de enkelte drømme fra på forhånd udvalgte mennesker - som for eksempel dem, der tidligere af den ene eller den anden grund fik tildelt privilegiet og i praksis havde monopol på forudsigelser ved tydning af guddommelige tegn - men den fuldstændige Tabir, sagt med andre ord den samlede mængde drømme fra samtlige borgere uden undtagelse. Det er et storslået forehavende, sammenlignet med hvilket oraklerne i Delphi, kasterne af profeter eller fortidens magikere virker aldeles latterlige. Sultanens begrundelse for at oprette den fuldstændige Tabir hviler på den kendsgerning, at Allah kan sende en varselsdrøm til jordens overflade med samme lethed som den, hvormed Han sender et lyn mod os, tegner en regnbue eller pludselig sender en komet hen forbi os efter at have hentet den frem fra nogle af verdensrummets ubegribelige, mystiske dybder. Han sender altså et tegn til denne jord uden at bekymre sig om det sted, det skal slå ned, for i sin store ophøjethed kan Han ikke tage sig af den slags småting. Det er op til os selv at opdage, hvor denne drøm er slået ned, jagte den blandt millioner og milliarder af andre, ligesom man kunne søge en forsvunden perle i ørkenens sand. For udlægningen af den drøm, der er slået ned som en vildfaren gnist i én hjerne blandt millioner af andre sovende

menneskers, kan hjælpe os til at afværge ulykker for landet og dets fyrste, undgå krig eller pest, ja, kan endog ændre vore forestillinger. Det er grunden til, at Drømmenes Palads ikke har noget med tankespind at gøre, men står som en af statens grundpiller ...«

Og så begynder ellers Mark-Alems fortumlede vandring omkring i de mareridtsagtigt uoverskuelige gange. Og får beskrevet sin første opgave – i Udvælgelsen: »Her er Deres første opgave. Mappen indeholder en samling drømme, der er ankommet den 19. oktober. Læs dem omhyggeligt igennem, men sørg først og fremmest for ikke at forhaste Dem. Når De mener, at der er en chance for, uanset hvor svag den måtte forekomme, at denne eller hin drøm ikke er fuldstændig ligegyldig, så lad den blive liggende i bunken; De må ikke forivre Dem og bare tage den ud. Der kommer en anden sorterer, eller for at kalde ham det, han bliver kaldt i øjeblikket, en andenkontrollant; han vil sørge for at få rettet op på Deres undladelser. Efter ham kommer så den næste kontrollant ind i billedet, og så fremdeles. I virkeligheden beskæftiger alle, De ser i denne sal, sig udelukkende med dette. Held og lykke!« Og den unge mand avancerer og avancerer »Fordi De passer os,« som han får at vide. Men *hvordan* han lige passer, har han ingen anelse om.

Og måske som et billede på Kadarés egen forståelse af SIT magtapparat udruller han for os, hvordan det labyrintiske Drømmenes Palads trækker sine tråde ud i selv de fjerneste flækker og sender kurerer ud i endeløse ridt på rigets veje for at samle drømme ind fra alle dele af befolkningen – og derpå sender dem til klassifikation og analyse opad gennem systemet. Om Mark-Alems familie og dens skæbne siger en af hans morbrødre: »vi ligner lidt de mennesker, der dyrker jorden for foden af Vesuv. I lighed med dem, der lever i skyggen af en vulkan, og som bliver dækket af aske, når den går i udbrud og spyer ild, således bliver også vi fra tid til anden ramt af den fyrste, i hvis skygge vi lever. Og på samme måde som de folk, der trods alle de ulykker, vulkanen med jævne mellemrum påfører dem, ikke desto mindre, så snart den atter er faldet til ro, genoptager deres almindelige livsbane på disse jorder, der i lige grad er frugtbare og farlige og strækker sig for vulkanens fod, således bliver også vi, trods alle de slag, sultanen lader regne ned over os, ved at leve i hans skygge og tjener ham trofast.« For slægten har sit lidt tvetydige forhold til magten. Og det breder misundelse og usikkerhed omkring den – noget, der kan minde stærkt om misundelsesforholdet mellem Efterfølgeren og Lederen i den sidste bog ... Og om magten siger han direkte:

»Har I ikke lige fremhævet, at tyrkerne har delt magten med os? Men at få del i magten, det er ikke at tage sin del af epauletterne og de røde løbere. Efter min mening er den slags noget, der først kommer bagefter. At få del i magten, det betyder frem for alt at tage del i forbrudelserne!«

Og nu til de allersidste – dobbeltværket »Efterfølgeren« og »Agamemnons datter«. Efterfølgeren« er kommet helt frisk fra forfatteren«, mens »Agamemnons datter« blev skrevet først i 80'erne, et manuskript, der blev smuglet ud af Albanien sammen med en del andre skrifter og først er blevet udgivet nu. De fortæller til dels den samme historie – opløsningen af en forlovelse, i »Agamemnons datter« med manden som fortæller og i »Efterfølgeren« med kvinden – datter af »Efterfølgeren« – diktatorens udpegede efterfølger – som hovedprisme. Og de er MEGET forskellige i fortællestil. Jeg tager »Agamemnons datter« først. Den var lige på trapperne - så jeg modtog først mine eksemplarer nogle dage efter mødet. Og beretter om den *levede* virkelighed i en af diktaturets værste tider. Fortalt af en af dem, som selv var igennem angiveriet og kritikken og selvkritikken og kunne iagttage sig selv og sine omgivelser og de meget

forskellige måder at slå sig igennem på. Undervejs kom jeg gentagne gange til at tænke på Primo Levis »Hvis dette er et menneske« - om overlevende og nærmest på forhånd dødsmærkede i koncentrationslejrene. Med den store forskel, at der i »Agamemnons datter« bare ikke er NOGEN overlevende. Uanset livsstrategi bukkes de under for de helt uforudsigelige og uigennemskuelige dekretter fra »magten«, om så de kommer fra kulturens, militærets eller fremstillingssektorens verden:

»Dag for dag kom vi til at føle os lidt mere trukket ind i den kollektive skyldfølelses maskineri. Vi var nødt til at deltage, hver og en, anklage og tilsvine – begynde med os selv og dernæst kaste os over alle andre. En ren helvedesmekanisme: Når man havde sværtet sig selv, blev det nemt at svine alt og alle omkring sig til. Hver dag, hver time, der gik, førte til svækkelse af samtlige moralske værdier. En sygelig drukkenskab bredte sig i os: fornedrelsens og den altomfattende rendestens eufori. Svin mig til, kære bror, det gør mig ikke noget, jeg har i forvejen, helt frem til i dag, sværtet dig igen og igen ... Og den kollektive skylds reb snærede os hele tiden lidt mere om halsen.

Ved første øjekast kunne man tro, at det hele bare var en krigsmaskine, som nogen havde sat i gang af ondskab, ambition eller hævntrang. Men ved nærmere eftersyn kom det til at virke noget mere sammensat. Som en legering tilsat de mest forskelligartede stoffer fandt man her de mest modsætningsfyldte ingredienser: grusomhed og medfølelse, anger og hæmningsløs glæde over selv at være gået fri – men straks efter afløst af en overtroisk skræk for at komme til at betale for sit held. Den fuldstændige mangel på sammenhæng og logik gjorde skæbnetroen endnu mere udtalt. Så på den måde blev også de mennesker ramt, der havde holdt sig fri af hysteriet, og vakte en mærkelig medynk, der kom til at ligne hævntørst (»De arme stakler! Men på en anden side var det også for galt – så hurtige de var til at tro, at de nok skulle slippe billigt ... «). Også de mest rasende blev ramt. De mennesker, der havde brølet mest larmende op mod de anklagede, og som havde krævet den hårdeste straf over dem. Deres fald udløste en bølge af tilfredshed (»Godt! Så kommer man alligevel til at betale her på jorden ... «). Og så røg de, der havde sat hælene i og i første omgang havde nægtet at udtale selvkritik. På samme måde, blot endnu dybere ned, blev de mennesker styrtet, som havde haft travlt med at bekende deres synder og rømset den ene anklage efter den anden op mod sig selv.

Ingen kunne ane, hvad man skulle satse på: om man skulle krybe i hi eller gå bersærk, give den som stor mand eller jævn borger, være medlem af partiet eller holde sig udenfor. Ligesom under et jordskælv pilede folk omkring for at bringe sig i sikkerhed, men selv det, som så ud til at kunne stå for rystelserne, endte med at bryde sammen. Alt var i bevægelse. Intet blev, hvor det skulle være, og mangelen på stabilitet slog igennem i tanke og adfærd. Evnen til at tænke gik i opløsning, enhver modstandslyst gik tabt. Det samme gjaldt i endnu højere grad lysten til oprør. Ingen ville have vovet at stille spørgsmålet: jamen, hvad sker der overhovedet? Og hvorfor? Og vreden følte som noget lige så tomt som at gøre rasende ophævelser over et uvejr.

Gik det hele ud på, at maskinen skulle gå i gang på den måde – at den skulle udløse slagsmål overalt og kun lade Staten, den uomgængelige skæbne, blive stående uantastet? Eller var det et gådefuldt sammenbrud af omstændigheder, der havde udløst det store raseri? Og anlagenes voldsomhed, deres uforudsigelige retning og – frem for alt – deres blinde valg af mål måtte helt uundgåeligt vække både skræk og en afmægtig beundring af Magten.

Så vi gik nedbrudte og mørbankede i sjælen fra det ene møde til det næste. For hver

gang lidt mere knuste. En af mine kammerater, der arbejdede ved domstolen, havde fortalt mig, at en lignende lammelse plejede at brede sig blandt de indsatte i deres ensomme fangehuller, især under de indledende undersøgelser. Og vi kunne måske nok se ud til at være frie, men dog var vi – også midt i en larmende menneskemængde – så ene, som havde vi været spærret inde imellem cellens fire vægge. Måske endda mere.«

Et helvedesmaskineri, der minder meget om det, man møder i Drømmenes Palads. Forvirring, afmagt og skræk. Alt flettet sammen med myten om Agamemnons datter Ifigenia, som skulle ofres for at bringe den græske flåde til Troja. Også hun som datter af en højtstående leder, som blev nødt til at lade sig ofre af hensyn til faderens virkelighed. (Suzana, Efterfølgerens datter, blev af sin far presset til at opgive sin »upassende« forlovelse).

I sammenligning med dette billede tegner »Efterfølgeren« – bogen, altså – et langt klarere og mere vidtrækkende billede. En nærmest kold og klinisk analyse af diktaturet, diktaturer og diktatorer som sådan. Også her tilsat en god dosis klassiske forklaringsstrukturer. I kender bogens direkte, historiske forudsætninger - Mehmet Shehus, Enver Hoxhas udpegede »efterfølgers« gådefulde død.

Det er dette dødsfald, bogen diskuterer; set med datteren Suzanas og et antal andre menneskers øjne – de samme, frysende og afmægtige angsttilstande som i Agamemnons datter, hvor ingen vover at træffe beslutninger af rædsel ved de konsekvenser, en hvilken som beslutning kunne udløse, og forsøger at tolke Efterfølgerens død for at beskytte sig selv bedst muligt. Og helt omsonst. Død og forvisning følger efter; med en gengivelse af de sjælelige forfrysninger hos alle, som i virkeligheden er så ren og skarpt tegnet, at den vist nærmest hæver sig over den, man møder i Drømmenes palads ... Endelig får Efterfølgeren selv mæle i slutningen og giver fra dødsriget sin helt egen version. Jeg skal undlade at citere hans forklaring på sin død, men kun konklusionen i slutningen af bogen:

»Og nu har jeg i årevis svævet omkring i dette tomrum, blæst om af vinde uden nogen fast retning. Jeg føler, at jeg går, og jeg bliver på stedet; jeg føler, at jeg er helt ubevægelig, og i virkeligheden piler jeg af sted uden at vide hvortil. Og som om det ikke skulle være nok, at rummet er uden bund og grænser, en fortvivlende uendelighed, hvor den ene sjæl kun alt for sjældent møder en anden, men altså – midt i det tomrum, som jeg så ofte har sagt til Dem, dér er vi, såvel efterfølgere som ledere og ledsaget af vores faste støtter, nu kun en håndfuld ynkelige skabninger.

Forgæves må De forsøge at afkode vores tegn. Forstå vores motiver. Vi, som samtidig er ledere og efterfølgere, for vi er nu kun én, vi knuger og kvæler hinanden, og vi udmatter os selv i vores forsøg på at få hovederne af hinanden med et raseri, der er lige stort for alle. Hvis jeg havde været Lederen, ville jeg have ladet ham lide samme skæbne, og så videre – han og jeg, jeg og han ville have skiftet plads snesevis af gange, lige så tit, de samme begivenheder kom til at genindtræffe i al evighed. Og det er grunden til, at jeg, da jeg så mængden styrte hans statue og så folk knuse hans bronzehoved, hverken følte hvile eller trøst. Kun en gold smerte, ligesom alt andet, der omgiver mig i disse dystre egne, hvor jeg er fordømt til at flakke endeløst omkring.

Sådan er vi.

Og derfor behøver De hverken at klage Dem eller føle sorg. Og endnu mindre vente, at

vi skal dukke op igen i skikkelse af middelalderlige spøgelse, der flyver hen over tårne og museer og kræver, at vores sønner skal hævne os. Vi har været umulige fædre, og følgelig kunne vi ikke få andet end umulige hustruer, sønner og døtre.

Forsøg ikke at forstå, hvor vi har fejlet. Vi er blot frugter af en fejl i den større verdensorden. Og da vi er kommet til verden ved en fejl, kom i forbandede kohorter, gående i gåsegang, mens en af os snart gik foran, snart bagved den anden, snart som leder og snart efterfølger, indledte vi vores lange march i blod og aske for at nå helt frem til Dem.

Vi kender hverken til bøn eller anger, så tænk aldrig på at tænde lys for vores sjæles frelse. Bed hellere for noget andet. Bed til, at vi, mens vi snurrer formålsløst omkring i Universets mørke afgrund, aldrig må få øje på lysene fra jordkloden i det natlige fjerne, og at vi aldrig, ligesom de mordere, der af skæbnen bliver sendt tilbage ad vejene til deres fødelandsbyer, må komme til at udbryde: Åh, jamen der har vi jo Jorden! Og at vi ligesom morderne ved synet af deres sovende landsby drejer af og til Deres egen ulykke vender tilbage endnu en gang med skjulte ansigter og bloddryppende hænder som før, uden at føle anger, barmhjertighed eller nåde.«

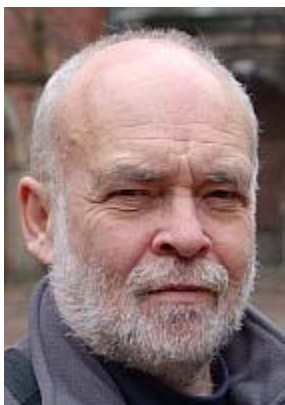
Kadaré i den politiske debat

Vandene deler sig når det gælder forfatterens rolle i den politiske debat, vandene deler sig når det gælder Kadaré.

Nogle mener at litteratur og politik ikke har med hinanden at gøre, at det er to så forskellige ting at det er nonsens at blande dem sammen.

Jeg tror ikke at der findes én holdning der kan gælde generelt. Nogle gange hænger tingene sammen, andre ikke.

Nogle forfattere springer selv ind i den politiske debat, nogle holder sig på lang, lang afstand. Kadaré har gjort begge dele, men undertiden i en blandingsform, og det er måske ikke lykkedes helt så godt?

Bjoern Andersen. Foto: AR

I Danmark har vi en forfatter der for nyligt har delt vandene - Jens Christian Grøndahl. Han støttede interventionen i Irak. Nu er han kommet i tvivl - og er begyndt at sige undskyld. I princippet mener han vist stadig at man skulle have interveneret, men der er for mange ting der er gået galt: Behandlingen af fangerne på Guantanamo, behandlingen af fangerne i Abu Ghraib - og dét er grunden til at han skammer sig og taler om at sige undskyld.

Grøndahl er usædvanlig, for de fleste forfattere indtager dét standpunkt de »normalt« indtager, hvad enten det ligger til venstre for midten eller til højre, og dér bliver de stående. Egentlig synes jeg han bør roses for ikke at indtage et fast eller doktrinært standpunkt, men et personligt. Hvad skulle man med en politisk debat, en kulturel debat - eller med demokratiet, hvis det ikke var fordi man kunne blive bevæget af begivenheder og debatindlæg fra anden side?

Reaktionen på Grøndahl's nye udmeldinger er næsten som man kunne forudse. På Venstrefløjen siger man: *OK, men hvorfor i Alverden startede du med at mene som du gjorde? Hvordan kunne du støtte en intervention i Irak, når grundlaget var som det var?*

På Højrefløjen siger man lige modsat: *Interventionen var både nødvendig og korrekt; det er rigtigt at der er meget der er gået forkert, og nu ser tingene ikke særlig lystige ud. Krigen er måske slået fejl, men hvorfor sådan en leflen for Venstrefløjen? Stå dog ved dit standpunkt, mand!* (Jeg tænker bl.a. på Claus Kastholm).

Nej, siger så jeg. Man skal ikke stå ved sit standpunkt for enhver pris. Man skal ikke mene »noget« fordi det er dét resten af klanen mener. Man skal indtage dét standpunkt, som er det mest rimelige.

Men hvad var det Storm P sagde?: *Der skal en høj moral til for at sælge elastik i metermål.* Der er noget om hvad Storm P. sagde, for der er meget kort afstand fra at indtage dét standpunkt som er det mest rimelige til at indtage et standpunkt der er det mest fordelagtige, det mest opportune.

Flytter vi blikket mod Albanien har man også dér en forfatter der skiller vandene, han der er vores emne i dag.

Kadaré har hele tiden - fra han blev født - været i en helt anden situation end forfattere fra Marstal, Sønderjylland eller Thisted.

Han blev født i 1936, dvs. i tiden hvor der var et meget komplekst forhold mellem Albanien og Italien, - som kulminerede med at Mussolini's styrker besatte Albanien og fordrev kong Zog, - som fortsatte i en blodig krig med Italienerne og Tyskerne - og som på ny »kulminerede«, denne gang med etableringen af Hoxha-styret.

Kadaré levede med andre ord sine første år, sine år som ung mand og som ny forfatter i en meget kompleks og tumultarisk periode.

Da Hoxha-styret etablerede sig, og de albanske kommunister lagde sig op ad Stalin og tog skarp afstand fra Tito og Jugoslavien var Kadaré kun 10-12 år.

Hvad gjorde Kadaré i de følgende år? Han øvede sig i at skrive. Han trænede. Men han trænede ikke ud i det blå, han fulgte »vindretningen«.

Dét var der mange andre der også gjorde, og jeg synes ikke der er meget mening i at bebrejde Kadaré netop dét. Når man selv har levet i et frit land hele tiden, jeg kom nemlig til verden *efter* den tyske besættelse, så er dén slags virkeligsting meget nemmere end de må have været for en albaner.

Kadaré's held - eller ulykke? - var at han var en langt bedre forfatter end de andre albanske forfattere, vel at mærke når man anlægger »rent« litterære kriterier. Han havde langt mere at byde på end de fleste, han var god til at fortælle historier fra sit land - han blev mere og mere *interessant* for styret.

Ofte er det sådan at hans romaner fortæller én ting på overfladen, men at de rummer mange flere lag; typisk drejer disse dybere lag sig om at »orientere« sig individuelt - eller modsat om at en sådan individuel orientering kan være helt umulig.

Når mange vestlige forfattere har været inde på at diskutere eksistentielle og dybt individuelle valg, er der tilsvarende hos Kadaré en påvisning af at sådanne individuelle valg ofte eller mere grundlæggende *er taget* for én. Jeg tænker her på en bog som »Ufuldendt april«, der handler om at efterleve reglerne i Kanún - og om at spørgsmålet slet ikke er om man kan undgå det. Man kan *ikke* undgå det. Sådan er det bare. Ingen går fri. Jo højere oppe man er placeret i systemet, desto mere er man med til at få alle de undergivne til at »rette ind«, men samtidig er man selv underkastet sin »skæbne«.

Hvordan kan man komme ud af en sådan »skæbne«, hvordan kan man slippe væk fra at der er valgt for én, det er vel ikke dét Kadaré prøver at skrive. Han viser bare hvor slemt det kan være. Hvordan man kommer videre, overlader han til sine læsere. (Selv hoppede han af, hvad enten det var for tidligt eller for sent, som nogen har formuleret det).

Hvis Kadaré havde holdt sig til at være forfatter ville det have været én ting, men af grunde man vel kun kan gisne om, besluttede han sig for at blive en del af »systemet«. Hvis der er noget der er »kammeret over«, ligger det hér.

I en periode var han medlem af Parlamentet. I mange år var han næstformand i en organisation der blev ledet af Nexhmije Hoxha - Enver Hoxha's indflydelsesrige kone -, og som skulle samle forskellige »løse« personer og organisationer op, altså personer og organisationer der ikke var direkte tilknyttet det kommunistiske parti, men som man gerne ville have »tættere på«.

Og i disse mange år skrev Kadaré en række artikler på Engelsk og andre sprog, og som skulle reklamere for Albanien over for læsere i udlandet. Der er gode og rigtige ting i dem, men hovedindtrykket - mit hovedindtryk - er alligevel at de er aldeles frygtelige, dels ved at hævde noget vrøvl (at »socialistisk« litteratur altid er bedre end »kapitalistisk«), dels ved at angribe forfattere i andre lande - én af dem Solsjenitsyn. Jeg tror ikke det har gjort fra eller til for så vidt angår Solsjenitsyn selv, men det har muligvis haft en betydning for hvad vesteuropæere, der sympatiserede med Albanien, kunne mene om ham?

Se, nu skal man ikke kaste med sten, når man selv bor i et glashus, og jeg skal gerne indrømme at jeg selv har haft standpunkter om socialismens fortræffeligheder, som jeg ikke har mere - i hvert fald ikke i samme grad. Nogle vælger at sige undskyld. Nogle »flytter sig«. Nogle på en mere »køn« måde end andre.

Personlig synes jeg det er helt OK at Karen Jespersen og Ralf Pittelkow har »flyttet sig« fra det yderste venstre til et godt stykke ind over midten. Det er de velkomne til. Hvis de har opdaget at de mener noget andet end de gjorde, så *har* de jo flyttet sig, og så er det fint nok også at *sige* det. Hvis de vitterlig mener at det er et stort kulturelt og politisk problem at vi har haft en relativt stor indvandring, at islam er blevet en alvorlig ting på den danske dagsorden osv. - ja så må de mene det og sige det. Hvis sandheden er at deres begrundelse er af mere opportunistisk art, så er det også OK, det er dét der er meningen med at leve i et demokratisk og frit land: At man kan tale frit, men at man - i den sidste ende, uanset sine motiver - må stå til ansvar for hvad man siger.

Nu er det så sådan at jeg ikke deler deres analyse, selv om jeg er enig i at der er problemer med integrationen af indvandrere og flygtninge, og det er dét der er grunden til at jeg nok fortsat vil følge med i hvad Karen og Ralf mener - for det er begavede mennesker, som man kan lære af - men at jeg næppe vil stemme på samme måde som de gør.

Én af de andre store albanske forfattere var Dritëro Agolli. Han var lige så engageret i det socialistiske styre som Kadaré; i mange år var han formand for forfatterforeningen - og dét var at være meget tæt på magten; ham er der en del albanere som - på det personlige plan i det mindste - sætter højere end Kadaré, bl.a. fordi han åbent har indrømmet at han var en del af Hoxha-systemet.

Med Kadaré forholder det sig anderledes. På den ene side er det åbenlyst at han *var* en del af systemet, egentlig en *vigtig* del, men han hævder på det nærmeste - hvad Agolli ikke har gjort - at han ikke har ment ret meget af dét man *skulle* mene; han har endda antydnet at han var en slags systemkritiker. Det sidste er der flere andre albanere der er skeptiske ved.

At det ikke er en nem situation at tackle for Kadaré fremgår af flere ting; én er hans skrivelser - hans flugttroman »Albansk Forår« er fx temmelig mystisk - for ikke at sige: dubiøs - og ikke kun i fortællingen om relationen til Ramiz Alia. Hans romaner - ikke mindst de to sidste, men også »Drømmenes Palads« - er mystiske. Hans interviews er meget komplekse og ikke helt til at gennemskue. Men sådan er det ofte med stor litteratur og store forfattere. Kadaré's værker er ikke store fordi de har spændende emner, men fordi de drøfter deres emne på en spændende måde - undertiden en underfundig, undertiden en meget kompleks måde, som det kræver en stor indsats for at finde hoved og hale i, og som fx kræver at man kan trænge ind i forfatterens billedverden.

Men én ting er at være forfatter, en anden ting er at være et levende menneske i samtiden, og dér gælder *andre regler* end for litteraturen. Lige så stærkt Kadaré står som en kompleks forfatter, lige så komplekst står Kadaré som et levende menneske og som person i den politiske arena.

Der er næppe tvivl om at Kadaré til tider havde et meget anstrengt forhold til Hoxha-styret, det er noget som Shaban Sinani har belyst. Der var adskillige højt-på-strå-kammerater som betvivlede Kadaré's motiver og adfærd, som skaffede sig dokumentation for det, men alligevel - stort set - lod ham være, fordi han var et godt kort at have på hånden internationalt. Han var, så at sige, en guldfugl i bur. Men i modsætning til Kejserens nattergal, sang han ikke hélt rent - hverken dengang eller nu.

Når Kadaré i »Albansk Forår« (dvs. omkring 1991/1992) antyder at hans digt - »De røde tribuner« - på det nærmeste var systemkritisk, så er det helt forkert. Det er et frygteligt digt der viser at Kadaré satte sin lid til Enver Hoxha og til at han ville ryge bureaukraterne og opportunisterne ud. Han satte sin lid til at Hoxha - som en anden »god zar« - ville rense grundigt ud i butikken (og måske tænke velvilligt på sin gode tjener?).

Akkurat som Hoxha havde gjort før?, ku' man spørge.

*Enver Hoxha with his eagle eye
Was the first to have doubts about them.
He then descended to the foundations
Of the state, as in the great ballads of old.*

*He bore a red torch in his hand,
The very earth quivered,
The light of the fire fell upon them,
And he saw them effacing the blood of our martyrs
As they were dividing up the cloaks.*

Et karakteristisk uddrag af digtet;
oversat til Engelsk af Robert Elsie;
optrykt med hans tilladelse.

Ser man lidt nøjere på albansk historie fra 1944 og frem til omkring 1990/91, så er det en historie om meget skarpe sving. Først lå Hoxha m.fl. klinet op ad Jugoslavien, så op ad Stalin, så op ad Mao Zedong og så op ad ... sig selv, for der var ikke flere tilbage, i hvert fald for en stund - men man drøftede dog nogle økonomiske samarbejdsmuligheder, siges det, med Frantz-Josef Strauss, som ikke var kendt for at være den mest venstreorienterede vesttysker.

Men hver gang der blev foretaget en sådan markant drejning, blev der rensset ud - undertiden med dødelig udgang. Personlig ville jeg have foretrukket at man dengang havde taget en ordentlig diskussion, men ordentlige diskussioner har der ikke været nogle af på noget tidspunkt i Albanien fra 2' Verdenskrig og frem til systemskiftet omkring 1990/91. Der var derimod noget der erstattede den demokratiske diskussion, nemlig ensretning fra oven. Det handlede ikke om at man skulle analysere og forstå, men om at acceptere og rette ind.

Blandt dem der døde (i 1981) var Mehmet Shehu, som er en særdeles vigtig figur i de to sidste Kadaré-bøger der er kommet på dansk. »Efterfølgeren« og »Agamemnons datter«. Shehu havde - ligesom Hoxha - meget på samvittigheden og han var ikke under nogle omstændigheder en uforfalsket helt; han var systemets mand lige til dét tidspunkt kom hvor han - af grunde vi ikke kan være helt klare over - blev uenig med Hoxha og blev ofret.

Det er mægtig fint at Kadaré vender og drejer hvad der skete dengang i Hoxha-tiden og hvad der skete med Shehu. Det er mægtig fint at han - selv om det er på en meget kompleks måde - diskuterer de individuelle handlemuligheder i et diktatur som Hoxha's. De var *ikke* store, især ikke hvis de ses som et rent individualistisk anliggende og ikke som det *samfundsmæssige* eller *politiske* anliggende som de også er.

Diskussionen blusser af og til op i Albanien og i Kosóva om Kadaré - der var for eksempel en ordentlig omgang i november sidste år [2006], hvor Kadaré og Rexhep Qosja (i Kosóva) havde et kraftigt sammenstød. Efter Qosja's mening skjuler Kadaré mere end han lægger ærligt frem.

Set udefra, så langt væk fra som her på Nørrebro i København, kan man ikke konkludere, men man kan undre sig over at Kadaré ikke fortæller mere ud ad landevejen hvordan han oplevede tingene.

Hans bøger er spændende. Der er absolut god litteratur i dem, fordi de skaber billeder og giver anledning til dybe overvejelser, men de er ikke særlig gode som sociologi og historie, og eftersom Kadaré er et vigtigt vidne fra déngang under Hoxha, synes jeg han skulle grave dybere og fortælle noget mere ... med andre ord - at han i en periode forlader den litterære arena og går ind på den politiske - og dér bidrager seriøst til en åben oplysning og en åben diskussion.

Henvisninger vedr. Ismail Kadaré og om Dritëro Agolli:

<http://bjoerna.net/Kadare/2006.htm>

Version: 1.5 - 17.05.2007

PDF-udgave (til printning): <http://miqesia.dk/Kadare-2007.pdf>

Kontakt webmaster: webmaster@miqesia.dk. Du er meget velkommen til at sende informationer og forslag til hvad der skal være på siden. Send evt. bekendte et tip om *Miqësia's* hjemmeside: miqesia.dk